

Περίληψη :

Η περίοδος 1839-1923 σηματοδοτεί για το Οικουμενικό Πατριαρχείο μια σειρά από ριζικές αλλαγές, οι οποίες προκύπτουν από τη συγκυρία των μεταρρυθμίσεων του Τανζιμάτ, με κυριότερη την ψήφιση των Γενικών Κανονισμών το 1860, που εγκαινίασε νέες ισορροπίες στα εσωτερικά του Πατριαρχείου, αλλά και από τη σύγκρουση βενιζελικών-φιλομοναρχικών κατά τον 20ο αιώνα. Η τελευταία εδραίωσε, στη θέση του οικουμενισμού, που είχε παγιωθεί ως κυρίαρχη ιδεολογία του Πατριαρχείου από το 19ο αιώνα, ένα μοντέλο εθνοποίησης της Εκκλησίας συμβατό με το μεγαλοϊδεατισμό της εποχής.

Χρονολόγηση

1839-1923

Γεωγραφικός εντοπισμός

Κωνσταντινούπολη

1. Ιστορία του Οικουμενικού Πατριαρχείου 1830-1923

Η περίοδος της ιστορίας του Οικουμενικού Πατριαρχείου, που διαρκεί από το τέλος της Ελληνικής Επανάστασης (1830) μέχρι τη [Μικρασιατική Καταστροφή](#) (1922-1923), χαρακτηρίζεται από μια εσωτερική τομή: την ψήφιση του κειμένου του Γενικών Κανονισμών (1860), το οποίο κατήργησε το διοικητικό σύστημα του [γεροντισμού](#) και θεσμοποίησε τη συμμετοχή των λαϊκών στην εκλογή Οικουμενικού Πατριάρχη. Από τα μέσα του 18ου αιώνα, και ως ένα βαθμό ως αποτέλεσμα της ισχυροποίησης της τάξης των [Φαναριωτών](#), μια κληρικαλική αριστοκρατία των μόνιμων μελών της Ιεράς Συνόδου (Γερόντων)¹ κατάφερε να περιορίσει και να ελέγξει σε μεγάλο βαθμό τις αρμοδιότητες του Πατριάρχη.

Ο 19ος αιώνας, ειδικά μετά το 1830, χαρακτηρίζεται από διαρκείς προσπάθειες να ελεγχθούν οι εκκλησιαστικές και πολιτικές δραστηριότητες αυτής της κληρικαλικής αριστοκρατίας (Γέροντες), με δεδομένη την καταστροφή και ανασυγκρότηση της αντίστοιχης λαϊκής αριστοκρατίας (Φαναριώτες). Πριν από την ψήφιση των Γενικών Κανονισμών, την περίοδο 1830-1860, σημειώθηκαν 12 αλλαξοπατριαρχίες, στις οποίες αναδείχθηκαν 9 διαφορετικά πρόσωπα στη θέση του Οικουμενικού Πατριάρχη. Μετά την ψήφιση των Γενικών Κανονισμών, και κατά την περίοδο 1860-1923 (διπλάσια σε χρονική διάρκεια από την προηγούμενη), επισυνέβησαν 14 αλλαξοπατριαρχίες, στις οποίες 12 διαφορετικά πρόσωπα κατέλαβαν το αξίωμα. Τη δεύτερη περίοδο οι μοναδικοί πατριάρχες που εξελέγησαν για δεύτερη φορά ήταν ο [Ιωακείμ Β'](#) και Ιωακείμ Γ'. Ο δεύτερος, πνευματικό «ανάστημα» του πρώτου, υπήρξε ισχυρή προσωπικότητα που προσδιόρισε αποφασιστικά τις εξελίξεις αυτής της περιόδου και κυρίως συμβόλισε την αντιφατικότητα του θεσμού του Πατριαρχείου σε μια εποχή διάλυσης της ορθόδοξης οικουμενικότητας και κυριαρχίας της ιδεολογίας του εθνικισμού.

2. Πατριαρχείο και μεταρρυθμίσεις του Τανζιμάτ

Η περίοδος της ιστορίας του Οικουμενικού Πατριαρχείου από το 1830 μέχρι το 1860 θα μπορούσε να θεωρηθεί μεταβατική. Όπως ήδη αναφέραμε, στοιχεία της προηγούμενης περιόδου επιβιώνουν μέσα από διαδικασίες μετασχηματισμού, όπως, για παράδειγμα, η λειτουργία της Γεροντικής Ιεράς Συνόδου και η συνεργασία των μελών της με ισχυρούς λαϊκούς. Μόνο που αυτοί οι τελευταίοι δεν προέρχονται πλέον από τις μεγάλες οικογένειες Φαναριωτών που είχαν κυριαρχήσει προεπαναστατικά, κυρίως μέσω του ελέγχου των θρόνων των Παραδουνάβιων Ηγεμονιών. Οι οικογένειες αυτές μετά την έκρηξη της Ελληνικής Επανάστασης

απαξιώθηκαν πολιτικά, καταστράφηκαν οικονομικά και η συντριπτική πλειονότητα των μελών τους εγκατέλειψε την [Κωνσταντινούπολη](#). Στη θέση όμως των οικογενειών αυτών αναδείχθηκαν νέα τζάκια γύρω από ισχυρές προσωπικότητες νεοφαναριωτών (όπως εύστοχα τους αποκαλεί ο [Μανουήλ Γεδεών](#)): του βουλγαρικής καταγωγής Στεφάνου Βογορίδη, του αρμενικής καταγωγής Νικολάου Αριστάρχη και του ελληνικής καταγωγής Ιωάννη Ψυχάρη (από την κατεστραμμένη και με απολεσθέντα πλέον προνόμια [Χίο](#)). Η «εθνοτική» σύνθεση αυτής της νεοφαναριώτικης ηγετικής ελίτ δεν πρέπει να θεωρηθεί τυχαία, αφού η Επανάσταση του 1821 είχε αλλάξει προς το δυσμενέστερο τους όρους αντιμετώπισης του ελληνοφώνου στοιχείου μέσα στο [ρωμέικο μιλλέτ](#) από την πλευρά της οθωμανικής εξουσίας.

Ταυτόχρονα η περίοδος 1830-1860 συμπίπτει λίγο έως πολύ με την έναρξη των μεγάλων μεταρρυθμίσεων στο οθωμανικό κράτος, γνωστών και ως [μεταρρυθμίσεων Τανζιμάτ](#).² Το μεταρρυθμιστικό πνεύμα στο Πατριαρχείο εκφράστηκε με το αίτημα για θεσμοποιημένη εισαγωγή των λαϊκών στη διοίκησή του. Η πρώτη απόπειρα εφαρμογής μιας τέτοιας λύσης έλαβε χώρα πριν από την έναρξη του Τανζιμάτ, με την άνοδο στον πατριαρχικό θρόνο του Κωνσταντίου Α' (1830-1834). Ιδεολογικός εκφραστής της κίνησης αυτής υπήρξε ο τότε «μέγας γραμματικός» του Πατριαρχείου Γεώργιος Αφθονίδης. Ο Αφθονίδης είχε εισηγηθεί την εισαγωγή του λαϊκού στοιχείου στη διοίκηση της Εκκλησίας, τη δημιουργία μεικτής επιτροπής από κληρικούς και λαϊκούς, όπως και τη μισθοδοσία του Πατριάρχη από το Ταμείο του Κοινού. Την πρώτη αυτή απόπειρα θα την ακολουθήσουν άλλες δύο (1843, 1847), επίσης αποτυχημένες. Η κατάσταση όμως μετά το τέλος του Κριμαϊκού πολέμου και την πολιτική περιθωριοποίηση της ρωσικής επιρροής στα εσωτερικά του Πατριαρχείου άλλαξε άρδην.

Η τελευταία περίοδος της ζωής του Οικουμενικού Πατριαρχείου υπό οθωμανική εξουσία και μετά την ψήφιση των Γενικών Κανονισμών (από το 1860 έως το 1923) χωρίζεται με τη σειρά της σε τέσσερις υποπεριόδους/φάσεις:

Η πρώτη φάση μπορούμε να πούμε ότι διαρκεί από το 1860 μέχρι και την άνοδο στον πατριαρχικό θρόνο του Ιωακείμ Γ' το 1878. Το [Χάτι Χουμαγιούν](#) (Hatt-i Hümayun) του 1856 προέβλεπε ρητά την αναδιάρθρωση του θεσμού των [μιλλέτ](#). Οι λαϊκοί και κληρικοί αντιπρόσωποι του Rum Millet (πρακτικά αυτό σήμαινε Ρωμιοί και Βούλγαροι αντιπρόσωποι) συνήλθαν στο Πατριαρχείο τη διετία 1858-1860. Η «Εθνοσυνέλευση», όπως έμεινε γνωστή στην ιστορία του Πατριαρχείου, εν μέσω μεγάλων αντιπαραθέσεων κατήργησε το Γεροντισμό, ενώ κατάρτισε ένα καταστατικό κείμενο, τους «Γενικούς Κανονισμούς» (αργότερα γνωστό ως «Εθνικοί Κανονισμοί»), με βάση το οποίο διοικήθηκε το Πατριαρχείο μέχρι την εγκαθίδρυση της Τουρκικής Δημοκρατίας από το [Μουσταφά Κεμάλ](#) (1923). Το βασικό χαρακτηριστικό αυτού του κειμένου ήταν ότι προέβλεπε τη θεσμοποίηση της συμμετοχής των λαϊκών στη διοίκηση του Πατριαρχείου, όπως και στην εκλογή Πατριάρχη. Μέσα από τις διαδικασίες ενίσχυσης του λαϊκού στοιχείου και τη μείωση της ισχύος των παλαιών Γερόντων μητροπολιτών είχαμε και μια ενίσχυση των αρμοδιοτήτων και της συγκεντρωτικής εξουσίας του Οικουμενικού Πατριάρχη. Μεγάλες προσωπικότητες πατριαρχών του 19ου αιώνα, όπως ο Γρηγόριος ΣΤ' (1835-1840, 1867-1871), ο [Ανθίμος ΣΤ'](#) (1845-1848, 1853-1855, 1871-1873), ο Ιωακείμ Β' (1860-1863, 1873-1878) και κυρίως ο Ιωακείμ Γ' (1878-1884, 1901-1912), έδωσαν ένα νέο περιεχόμενο στην έννοια του Πατριάρχη-«Εθνάρχη» (Millet Başı).

Η σημασία των θεσμοθέτησης των Γενικών Κανονισμών σε πολιτικό επίπεδο ήταν η δημιουργία ενός μόνιμου πεδίου πολιτικής παρέμβασης στο εσωτερικό του Οικουμενικού Πατριαρχείου που επέτρεψε τη σταθερή παρέμβαση εκπροσώπων των νεοφαναριώτικων κύκλων και των ανερχόμενων κοινωνικών στρωμάτων (εμπόρων και [τραπεζίτων](#)) στη διαχείριση των «υλικών υποθέσεων» του Πατριαρχείου. Η συγκρότηση του Διαρκούς Εθνικού Μεικτού Συμβουλίου, η ταυτόχρονη κατάργηση του Γεροντισμού και η δημιουργία μιας νέας

Ιεράς Συνόδου στην οποία αναβαθμιζόταν ο ρόλος των αρχιερέων των επαρχιών δημιούργησαν μια καινούρια ισορροπία μεταξύ των κυρίαρχων πόλων της πατριαρχικής ζωής. Ταυτόχρονα, η μεταρρυθμιστική πτέρυγα περιόρισε δραστικά το ρόλο των συντεχνιών τόσο στη διαδικασία εκλογής Πατριάρχη, όσο και στη διοίκηση του Πατριαρχείου. Συνεπώς, μολονότι δεν ήταν καθόλου άγνωστες στα εσωτερικά του Πατριαρχείου η συμμετοχή και οι παρεμβάσεις των λαϊκών στη διαχείριση των εκκλησιαστικών πραγμάτων, οι Γενικοί Κανονισμοί εισήγαγαν μια ποιοτική διαφορά στο χαρακτήρα αυτής της συμμετοχής: το στοιχείο της γενικευμένης αντιπροσώπευσης του πληθυσμού της ελληνορθόδοξης κοινότητας της Κωνσταντινούπολης (όχι όμως και των επαρχιών): τα μέλη του Μεικτού Συμβουλίου δεν προέρχονταν αυτοδίκαια από τον κύκλο των «προκρίτων», όπως συνέβαινε παλαιότερα, αλλά αναδεικνύονταν μέσα από διαδικασίες εκλογών στις κατά τόπους ενορίες της Κωνσταντινούπολης. Φυσικά αυτή η διαδικασία πολιτικής διαμεσολάβησης των «συμφερόντων» της κοινότητας ήταν σε μεγάλο βαθμό ελεγχόμενη από ισχυρές οικογένειες είτε νεοφαναριωτών είτε αστών.

Η μεταρρυθμιστική κίνηση που ακολούθησε τις διακηρύξεις περί ισονομίας του Χάτι Χουμαγιούν (Hatt-i Hümayun) τα έτη 1858-1860 είχε στόχο την κατάργηση του Γεροντισμού και τη θέσπιση της συμμετοχής των λαϊκών στη διοίκηση του Πατριαρχείου. Πίσω όμως από το διακηρυγμένο αυτό στόχο δύο ήταν οι βασικοί παράμετροι της προώθησης των μεταρρυθμίσεων: α) η εξάλειψη των ερεισμάτων της ρωσικής εξωτερικής πολιτικής στο εσωτερικό του Οικουμενικού Πατριαρχείου (η περιθωριοποίηση δηλαδή του Νικολάου Αριστάρχη και των συμμάχων του) και β) η ανατροπή των συσχετισμών υπέρ των νεοφαναριώτικων οικογενειών που ήταν φιλοδυτικές και στηρίζαν τις μεταρρυθμίσεις στο οθωμανικό κράτος (και συσπειρώνονταν γύρω από τη μορφή του Στεφάνου Βογορίδη και δευτερευόντως του Ιωάννη Ψυχάρη).

Οι σχέσεις εξάρτησης που αναπτύχθηκαν μεταξύ μελών του ανώτατου κλήρου και ισχυρών εκπροσώπων των νεοφαναριώτικων και αστικών κύκλων πρέπει να τύχουν ιδιαίτερης προσοχής. Στην πραγματικότητα, στο επίπεδο αυτό υπήρξε μια συνέχεια σε σχέση με τα τεκταινόμενα στην προ των Γενικών Κανονισμών εποχή. Οι τρεις σημαντικότεροι πρωταγωνιστές, ανώτατοι κληρικοί που διετέλεσαν πατριάρχες καθ' όλη την περίοδο που εξετάζουμε, διατηρούσαν στενές σχέσεις με τους ίδιους κύκλους ισχυρών λαϊκών.³

Η ανάπτυξη των προσωποπαγών αυτών σχέσεων, μολονότι γινόταν σε ένα περιβάλλον προώθησης του εκσυγχρονισμού της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, και κατά συνέπεια «φορτιζόταν» με διαφορετικό πολιτικό τρόπο απ' ό,τι οι αντίστοιχες σχέσεις μεταξύ Φαναριωτών και ανώτατου κλήρου σε παλιότερες εποχές, καταδείκνυε και τα όρια των επιδιωκόμενων μεταρρυθμίσεων.

3. Πατριαρχείο και αυτοκέφαλες Ορθόδοξες Εκκλησίες: το πρόβλημα του «εθνοφυλετισμού»

Εκτός από το ζήτημα των μεταρρυθμίσεων του Τανζιμάτ, κατά τη δεύτερη αυτή φάση το Οικουμενικό Πατριαρχείο βρέθηκε αντιμέτωπο με την όξυνση του **Βουλγαρικού ζητήματος**. Ήδη από τις αρχές του 19ου αιώνα το Πατριαρχείο καλούνταν να αντιμετωπίσει ένα καινοφανές φαινόμενο, τον εθνικισμό, που απειλούσε άμεσα την αυτοκρατορική οικουμενικότητα με την οποία ταυτιζόταν. Τον αιώνα αυτό της ανάδειξης και επικράτησης του φαινομένου κυρίως στις χώρες της κεντρικής, ανατολικής και νοτιοανατολικής Ευρώπης σημειώθηκε η απόσχιση κρατικών οντοτήτων από την ενιαία Οθωμανική Αυτοκρατορία και η επακόλουθη ίδρυση εθνικοποιημένων αυτοκέφαλων Ορθόδοξων Εκκλησιών. Η διάσπαση του ορθόδοξου ποιμνίου του Πατριαρχείου είχε ως συνέπεια την τελική αναγνώριση αυτών των εκκλησιαστικών οργανισμών, γεγονός όμως που σήμαινε τον περιορισμό της επιρροής αλλά και σημαντικό οικονομικό πλήγμα για τη Μεγάλη Εκκλησία.

Κατά παράδοξο τρόπο το χορό των αποσκιρτήσεων τον άνοιξε η Ελλαδική Εκκλησία, η οποία συγκροτήθηκε το 1833 και αναγνωρίστηκε εντέλει από το Πατριαρχείο με τον Τόμο του 1850. Θα ακολουθήσει η ανάδυση του βουλγαρικού εθνικού κινήματος και η προώθηση από τους Βούλγαρους εθνικιστές του αιτήματος για την ίδρυση ανεξάρτητης Βουλγαρικής Εκκλησίας, μολοντί δεν είχε προηγηθεί κρατική απόσχιση. Η αναγνώριση της βουλγαρικής εξουσίας με το **φιρμάνι** του Φεβρουαρίου του 1870, και η επακόλουθη αποκήρυξη των υποστηρικτών της ως σχισματικών από την Τοπική Σύνοδο που συγκλήθηκε στην Κωνσταντινούπολη το Σεπτέμβριο του 1872, αποτέλεσε τη θρυαλίδα ενός μακροχρόνιου πολιτικού και στρατιωτικού ανταγωνισμού μεταξύ Ελλήνων και Βουλγάρων για τον έλεγχο της Μακεδονίας, αλλά ταυτόχρονα και την επισημοποίηση μιας διαδικασίας που είχε ξεκινήσει στα μέσα του 19ου αιώνα: την εσωτερική διάσπαση του ενιαίου ορθόδοξου μιλλέτ (Rum millet), όπως αυτό είχε θεσμοποιηθεί στο εσωτερικό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, σε εθνικά υποσύνολα. Ο ορθόδοξος οικουμενισμός που εκπροσωπούσε ως ιδεολογία το Πατριαρχείο Κωνσταντινούπολεως καθ' όλη τη διάρκεια ζωής της Βυζαντινής και αργότερα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας είχε υποστεί ένα καίριο πλήγμα. Οι επίσης αποσχιστικές κινήσεις και η έκδοση Συνοδικών Τόμων που επικύρωναν την ανεξαρτησία της Σερβικής (1879) και της Ρουμανικής Εκκλησίας (1885) ολοκλήρωσαν τη διαδικασία διάσπασης του ορθόδοξου κόσμου των Βαλκανίων, που για πάνω από 1.000 έτη είχε συμβιώσει ενωμένος μέσα σε αυτοκρατορικά περιβάλλοντα.

Ασφαλώς μεταξύ των περιπετειών αυτών το Βουλγαρικό ζήτημα υπήρξε ίσως το πλέον σημαντικό, κυρίως επειδή έθεσε υπό διακύβευση όχι απλώς τη φανταστική ενότητα του ορθόδοξου κόσμου, αλλά την πολιτική ενότητα του ρωμέικου μιλλέτ (Rum millet) μέσα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Τα πάγια αιτήματα των ριζοσπαστών του βουλγαρικού εθνικού κινήματος, όπως είχαν ήδη διαμορφωθεί από τις αρχές της δεκαετίας του 1840, αφορούσαν την εκλογή βουλγαρικής καταγωγής μητροπολιτών στις επαρχίες με βουλγαρικό πληθυσμό, την αντικατάσταση της ελληνικής γλώσσας στη Θεία Λειτουργία από την εκκλησιαστική σλαβική (σλαβονική), τη δημιουργία σχολείων στα οποία θα διδασκόταν η βουλγαρική, μακριά από τον έλεγχο που ασκούσε το Πατριαρχείο. Η Εθνοσυνέλευση του 1858-1860 έδωσε την ευκαιρία στους Βούλγαρους εθνικιστές (λόγω της υποεκπροσώπησης του βουλγαρικού στοιχείου) να προσθέσουν στα αιτήματα αυτά την απαίτηση να συγκροτηθεί η νέα Ιερά Σύνοδος και το Διαρκές Εθνικό Μεικτό Συμβούλιο με βάση την αρχή της ίσης συμμετοχής: το ήμισυ των μελών της Συνόδου και το ήμισυ των λαϊκών μελών του Συμβουλίου να είναι βουλγαρικής καταγωγής.

Το Πατριαρχείο αρνήθηκε να ικανοποιήσει τα αιτήματα αυτά, οργανώνοντας την επιχειρηματολογία του (με τη σημαντική συμβολή διανοουμένων όπως ο [Ευστάθιος Κλεόβουλος](#)) εναντίον της αρχής του «εθνοφυλετισμού», η οποία ενέπνεε, κατ' αυτό, τις ενέργειες της βουλγαρικής πλευράς. Διατεινόταν ότι δεν μπορεί να παραχωρήσει εκκλησιαστική αυτονομία ή ανεξαρτησία εάν δεν υφίστατο πολιτική απόσχιση από την αυτοκρατορία, όπως έγινε στις περιπτώσεις Ελλήνων και Σέρβων. Η στάση αυτή καταγγελλόταν από τη βουλγαρική πλευρά ως πολιτική που ευνοούσε τις θέσεις του ελληνικού εθνικισμού.

Το Πατριαρχείο ήθελε βέβαια να αποφύγει την ανεξαρτητοποίηση επαρχιών, που θα είχε συνέπεια την απώλεια φορολογικών εσόδων, αλλά και σε ιδεολογικό επίπεδο συνειδητοποιούσε ότι η εποχή των εθνικών κινήματων προμήνυε το τέλος της ορθόδοξης οικουμενικότητας, όπως αυτό την επαγγελλόταν μέσα σε αυτοκρατορικά πλαίσια. Αυτός ήταν και ο λόγος που από την πλευρά διάφορων πατριαρχών στη δεκαετία του 1860-1870 προτάθηκαν διάφορα σχέδια επίλυσης του Βουλγαρικού,⁴ τα οποία όμως απέτυχαν να κατευνάσουν τα επιθετικά αιτήματα των Βουλγάρων εθνικιστών. Η αποτυχία όμως της «μετριοπαθούς» αντιμετώπισης των

βουλγαρικών αιτημάτων οφειλόταν και σε εσωτερικούς πολιτικούς ανταγωνισμούς.

Το 1863 ο εκλεκτός των τραπεζιτών πατριάρχης Ιωακείμ Β' εκδιώκεται από τον πατριαρχικό θρόνο, επειδή του καταλογίζονται ευθύνες για τον τρόπο που χειρίστηκε το ζήτημα της δήμευσης των μοναστηριακών κτημάτων στη Μολδοβλαχία από τον ηγεμόνα Αλέξανδρο Ιωάννη Κούζα. Η απώλεια του ελέγχου του Πατριαρχείου οδήγησε τους δύο τραπεζίτες και τον ευρύτερο κύκλο αστών που εκπροσωπούσαν να ακολουθήσουν μία σκληρή πολιτική στο Βουλγαρικό ζήτημα ως μέσο πίεσης σε πατριάρχες όπως ο Γρηγόριος ΣΤ' και ο Ανθίμος ΣΤ' που εξελέγησαν έχοντας στόχο να ακολουθήσουν μια πολιτική κατευνασμού. Έτσι ο κύκλος των τραπεζιτών, μολοντί στην πραγματικότητα κατατασσόταν στην κατηγορία των υποστηρικτών του «ελληνοθωμανικού συνασπισμού», αρκετές φορές μεταποτίστηκε σε θέσεις ριζοσπαστικού και εθνοκεντρικού χαρακτήρα, με συνέπεια να ευνοήσει την πορεία των πραγμάτων προς το Σχίσμα. Το Φεβρουάριο του 1870, όπως αναφέραμε, η Πύλη θα εκδώσει φιρμάνι με βάση το οποίο αναγνωριζόταν η ύπαρξη βουλγαρικής εξουσίας. Η πράξη αυτή θα οδηγήσει σε παραίτηση τον πατριάρχη Γρηγόριο (1871) που επέμενε στη λύση της Οικουμενικής Συνόδου, αλλά και στην εξώθηση του επόμενου πατριάρχη Ανθίμου να συγκαλέσει Τοπική Σύνοδο το Σεπτέμβριο του 1872, η οποία καταδίκασε τους υποστηρικτές της εξουσίας ως σχισματικούς με ιδεολογικό υπόβαθρο την καταδίκη της «αίρεσης» του «εθνοφυλετισμού».

Οι υποχωρήσεις ωστόσο του Ανθίμου δεν κατάφεραν να παρατείνουν την παραμονή του στον πατριαρχικό θρόνο: οι τραπεζίτες αυτή τη φορά χρησιμοποιώντας ως μοχλό πίεσης το ζήτημα της αναθεώρησης των Γενικών Κανονισμών πέτυχαν την αποπομπή του και την επαναφορά στη θέση του πατριάρχη τον Ιωακείμ Β' (Οκτώβριος 1873).

Η επανεκλογή του Ιωακείμ επιβεβαίωσε την ηγεμονία του κύκλου των τραπεζιτών,⁵ η οποία αναπαράχθηκε και με την εκλογή του Ιωακείμ Γ' το 1878, μετά το θάνατο του Ιωακείμ Β'. Η «πανορθόδοξου» χαρακτήρα πολιτική των δύο αυτών πατριαρχών (άρα φιλορωσική), καθώς και το σχέδιο του [Γεωργίου Ζαρίφη](#) το 1878 για δημιουργία μιας ενιαίας Ελληνοθωμανικής Αυτοκρατορίας στα πρότυπα της Αυστροουγγαρίας, έδειξε ότι ο κύκλος αυτός κάθε άλλο παρά είχε εγκαταλείψει την προάσπιση του αυτοκρατορικού-οικουμενιστικού μοντέλου. Ωστόσο, γινόταν σαφές ότι η άμβλυση των συνεπειών του Σχίσματος προϋπέθετε ένα άνοιγμα του Πατριαρχείου προς τη Ρωσία, ενώ αντίθετα το εγχείρημα της ελληνοθωμανικής συνύπαρξης στηριζόταν πάνω στη βάση της απόκρουσης του σλαβικού κινδύνου. Η αντιφατικότητα των πολιτικών επιλογών μεταξύ του συγκεκριμένου κύκλου τραπεζιτών και των κληρικών που τον εκπροσωπούσαν στο χώρο του Πατριαρχείου είναι ιδιαίτερα εμφανής στο έργο του σημαντικότερου εκπροσώπου του στο χώρο της διάνοησης: του Μανουήλ Γεδεών.

4. Η εσωτερική σχέση: Ιωακειμικοί εναντίον Αντιιωακειμικών

Η πρώτη πατριαρχία του Ιωακείμ Γ' μεταξύ 1878-1883/4 αποτελεί την απαρχή της δεύτερης φάσης, η οποία θα διαρκέσει μέχρι και την επανεκλογή του το 1901. Θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι η φάση αυτή χαρακτηρίζεται από τη σφοδρή σύγκρουση μεταξύ ιωακειμικών και αντιιωακειμικών. Ο Ιωακείμ το 1883/4 θα αναγκαστεί να αποχωρήσει από τον πατριαρχικό θρόνο, εξαιτίας επιπλοκών που προκάλεσε η πρώτη φάση του [Προνομιακού Ζητήματος](#). Η στάση του απέναντι στο Προνομιακό, αλλά και στις πολιτικές του ελληνικού κράτους, θα διασπάσουν τον κόσμο του Πατριαρχείου, κληρικούς και λαϊκούς, σε φανατικούς υποστηρικτές αλλά και σφοδρούς πολεμίους του. Η αντιπαράθεση μεταξύ ιωακειμικών και αντιιωακειμικών σημάδεψε το τέλος του 19ου και προετοίμασε την απαρχή του 20ού αιώνα. Στην αντιπαράθεση αυτή εκφράστηκαν κυρίως

παλιότερες διαιρέσεις διάφορων ομάδων μέσα στο Πατριαρχείο. Το ουσιαστικό όμως διακύβευμα αφορούσε τη διαφορά στρατηγικής που πρότεινε ο Ιωακείμ σε σχέση με το μέλλον των ορθόδοξων πληθυσμών στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και σε αυτό που οργάνωνε για λογαριασμό τους το εθνικό κέντρο, όπως εκφραζόταν από την εξωτερική πολιτική κυρίως του φιλοδουτικού Χαριλάου Τρικούπη. Συγκεκριμένα, ο Ιωακείμ Γ' είχε πολιτικό υποστηρικτή του την οικογένεια Ζαρίφη,⁶ ενώ μεταξύ των πολιτικών του αντιπάλων δέσποζε η φυσιολογία του Σταύρου Βουτυρά, εκδότη της εφημερίδας [Νεολόγος](#) της Κωνσταντινούπολης. Επίσης μεγάλο τμήμα του ανώτερου ορθόδοξου κλήρου είχε στραφεί εναντίον του με ηγετική προσωπικότητα το μητροπολίτη Ηρακλείας Γερμανό, μετέπειτα πατριάρχη [Γερμανό Ε'](#).

Η ελληνική πρεσβεία και υποστηρικτές της στην Κωνσταντινούπολη θα επιτύχουν να εμποδίσουν την επάνοδο του Ιωακείμ Γ' για 17 ολόκληρα χρόνια, υποστηρίζοντας στις αλλαξοπατριαρχίες πρόσωπα της αντιωακειμικής παράταξης. Η επιστροφή του έτσι στον πατριαρχικό θρόνο σηματοδοτούσε και την ολοκλήρωση μιας μεγάλης εσωτερικής σύγκρουσης μέσα στο Πατριαρχείο.

Θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι ο 20ός αιώνας για το Οικουμενικό Πατριαρχείο ξεκινά ουσιαστικά στις 25 Μαΐου 1901 με την επανεκλογή αυτής της ισχυρής προσωπικότητας στον πατριαρχικό θρόνο Κωνσταντινουπόλεως. Και μαζί ξεκινά η τρίτη φάση της περιόδου που εξετάζουμε, η οποία θα διαρκέσει μέχρι και το θάνατό του το 1912.

Την επανεκλογή του Ιωακείμ Γ' την επέβαλε η νέα πολιτική συγκυρία.⁷ Η άμεση πολιτική κληρονομιά που ο 19ος αιώνας άφηνε στον 20ό όσον αφορά την επιβίωση των ελληνορθόδοξων πληθυσμών στα εδάφη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ήταν φυσικά οι συνέπειες του Ελληνοτουρκικού πολέμου του 1897, η δραστηριοποίηση στο μακεδονικό χώρο αντάρτικων ομάδων σλαβοφώνων, αλλά και δύο μεγάλες εκκλησιαστικές κρίσεις: το [Αντιοχικό Ζήτημα](#), με την εκλογή το 1899 για πρώτη φορά πατριάρχη αραβόφωνα, και η εκλογή νέου αρχιεπισκόπου στην Κύπρο το 1900. Τα προβλήματα επομένως του νέου πατριάρχη κατά τη δεύτερη πατριαρχία του ήταν ήδη οξυμένα.

Μία από τις πρώτες ενέργειες του Ιωακείμ Γ' ήταν η έκδοση πατριαρχικής και συνοδικής εγκυκλίου το 1902, με την οποία καλούσε τις άλλες Ορθόδοξες Εκκλησίες (και κυρίως αυτή της Ρωσίας) να προχωρήσουν σε μια διαδικασία διαλόγου με το Βατικανό με στόχο την επίτευξη ενός consensus (συμφωνία) μεταξύ των χριστιανικών Εκκλησιών. Η κίνηση αυτή εκτός από το γεγονός ότι ήθελε να επιβεβαιώσει τους οικουμενιστικούς προσανατολισμούς του Πατριαρχείου σε μια περίοδο έντονων εθνοτικών αντιπαραθέσεων, κυρίως στο χώρο της Μακεδονίας, ήταν μια ετεροχρονισμένη απάντηση στην εγκύκλιο του πάπα Λέοντα ΙΓ' το 1894, με την οποία ο τελευταίος καλούσε τους ορθόδοξους χριστιανούς να ενωθούν με την Καθολική Εκκλησία. Ταυτόχρονα ο Ιωακείμ Γ' σύσφιξε τις σχέσεις μεταξύ Πατριαρχείου και άλλων μη Ορθόδοξων Εκκλησιών, όπως η Αγγλικανική, η Παλαιοκαθολική κ.λπ. Πάντως, ενώ είχε προετοιμάσει τον κατάλογο των 12 βασικών θεμάτων διορθόδοξου και διαχριστιανικού προβληματισμού, η σύγκληση της Τοπικής Συνόδου στην Κωνσταντινούπολη δεν επιτεύχθηκε λόγω της σταθερής άρνησης της Υψηλής Πύλης να παραχωρήσει άδεια για τη διεξαγωγή της.

Ωστόσο η έκρηξη της εξέγερσης του Ίλιντεν το 1903 και η απαρχή του Μακεδονικού Αγώνα (1904-1908), με τη στρατιωτική αντιπαράθεση ανταρτικών τμημάτων Ελλήνων και Βουλγάρων, είχε εκτραχύνει την πολιτική κατάσταση και το Οικουμενικό Πατριαρχείο προσπαθούσε να προστατεύσει το ορθόδοξο ποίμνιό του σε αυτόν

το ζωτικό από κάθε άποψη γεωγραφικό χώρο. Ήδη στα ανώτερα κλιμάκια του ορθόδοξου κλήρου είχε εμφανιστεί μια νέα γενιά κληρικών, η οποία εμπνεόταν όλο και λιγότερο από τα οικουμενιστικά οράματα των προηγούμενων αιώνων. Αντίθετα δρούσε με βάση τη λογική της ταύτισης εθνικών συμφερόντων και ορθόδοξης χριστιανικής ταυτότητας (αυτός ήταν και ο βασικός λόγος που η αντιπαράθεση στη Μακεδονία έλαβε το χαρακτήρα αντιπαράθεσης όχι Ελλήνων εναντίον Βουλγάρων αλλά πατριαρχικών εναντίον εξαρχικών/σχισματικών). Παραδείγματα τέτοιων αρχιερέων ήταν αυτά του Γερμανού Καραβαγγέλη⁸ και του [Χουσοστόμου Καλαφάτη](#).⁹ Η έντονη δραστηριότητα αυτού του κύκλου των ιεραρχών θα επιφέρει πολλά προβλήματα στο Πατριαρχείο, το οποίο θα δεχθεί έντονες πολιτικές πιέσεις από την πλευρά της Υψηλής Πύλης να την περιορίσει. Αποτέλεσμα αυτών των πιέσεων είναι το λεγόμενο Μητροπολιτικό ζήτημα (1903-1908), δηλαδή η καταγγελία πολλών από τους μητροπολίτες αυτούς ως στοιχείων που επιβουλεύονται την οθωμανική νομιμότητα. Η μετάθεση του Καραβαγγέλη στη [μητρόπολη Αμασείας](#) και η αντίστοιχη μετάθεση του Καλαφάτη στη [μητρόπολη Σμύρνης](#) υπήρξαν επιλογές του Ιωακείμ για την εκτόνωση αυτής της κρίσης.

Γενικά ο Ιωακείμ Γ', προσπαθώντας να ισορροπήσει μεταξύ των οικουμενιστικών του οραμάτων και των πραγματιστικών αναγκών που επέβαλλε η σκλήρυνση της στάσης του βουλγαρικού εθνικισμού ([Διωγμοί των ελληνικών πληθυσμών στις πόλεις της Ανατολικής Ρωμυλίας και της παρευξεινίας ζώνης](#)), ήρθε τελικά σε σύγκρουση με την πλειονότητα των αρχιερέων της Ιεράς Συνόδου¹⁰ που τον πίεζαν για μια περισσότερο «εθνική» εκκλησιαστική πολιτική. Ταυτόχρονα όμως είχε ενισχύσει τα ερείσματά του στα λαϊκά μέλη του Διαρκούς Εθνικού Μεικτού Συμβουλίου, ενώ αντιμετώπιζε με επιτυχία τις πιέσεις από την πλευρά της οθωμανικής κυβέρνησης. Τα πράγματα όμως άλλαξαν σε σημαντικό βαθμό το 1908, με την επικράτηση της [Επανάστασης των Νεότουρκων](#). Η πολιτική του νεοτουρκικού καθεστώτος οδήγησε στην επαναφορά ουσιαστικά του Προνομιακού ζητήματος με πολύ σκληρότερους όρους από τις κρίσεις του 1883/1884 και 1891. Ίσως αυτές τις αλλαγές να τις είχε διαιθανθεί ο Ιωακείμ όταν το Μάρτιο του 1908 συναίνεσε και παραχώρησε διά τόμου τη διαποίμανση των ελληνικών ορθόδοξων κοινοτήτων της διασποράς στην Εκκλησία της Ελλάδος.

Στην ημερήσια διάταξη του νεοτουρκικού προγράμματος μπήκε η κατάργηση του δικαιώματος των χριστιανών ορθοδόξων να μην κατατάσσονται στον οθωμανικό στρατό έναντι στρατιωτικού φόρου, η παύση των εκπαιδευτικών αρμοδιοτήτων του Πατριαρχείου όσον αφορά τον καταρτισμό προγραμμάτων σπουδών για τα ελληνορθόδοξα εκπαιδευτήρια στην αυτοκρατορία, η κατάργηση του δικαιώματος να επιλύουν τα πνευματικά δικαστήρια των ορθοδόξων αστικές δίκες κ.λπ., και όλα αυτά σε μια προοπτική τετρατισμού των εθνοτικών ιδιαιτεροτήτων και εθνικοποίησης των παλιών μιλλέτ της αυτοκρατορίας.

Ο Ιωακείμ Γ' είχε επιτύχει κατά τη διάρκεια της πρώτης δεκαετίας του 20ού αιώνα να βελτιώσει την οικονομική κατάσταση του Πατριαρχείου, να ιδρύσει ορφανοτροφείο θηλέων στη νήσο [Πρώτη](#) και αρρένων στη νήσο [Πρίγκιπο](#), να συστήσει τη Σχολή Γλωσσών και Εμπορίου, να ολοκληρώσει την οικοδομή των [νοσοκομείων του Μπαλουκλί](#) και άλλα πολλά. Ωστόσο, είχε καταφέρει να γίνει ακόμη μία φορά στόχος επιθέσεων από μέλη της Ιεράς Συνόδου, εξαιτίας της μη κλήσης το 1910-1911 του μητροπολίτη Χαλκηδόνος Γερμανού (του πρώην Ηρακλείας) ως μέλους της Συνόδου, μεγάλου του αντιπάλου και ηγέτη της αντιωακειμικής παράταξης. Τελικά η αντιπαράθεση μεταξύ των δύο ανδρών έληξε σύντομα και ακολούθησε μια σύντομη περίοδος στενής συνεργασίας, που φυσικά είχε λογικό επακόλουθο να είναι καθορισμένη εκ των προτέρων η διαδοχή στον πατριαρχικό θρόνο.

Πράγματι ο Ιωακείμ Γ' πεθαίνει έπειτα από ολιγοήμερη ασθένεια στις 13 Νοεμβρίου 1912, λίγες μόνο μέρες

μετά την κήρυξη του Α' Βαλκανικού πολέμου. Η σημειολογία της κηδείας του, μέσα από τη μεγαλοπρέπειά της, είναι αποκαλυπτική για τη σπουδαιότητα του προσώπου και του έργου που επιτέλεσε για τα συμφέροντα των ελληνορθόδοξων πληθυσμών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στο πέρασμα από το 19ο στον 20ό αιώνα και ταυτόχρονα για το μεγάλο κύρος που έχαιρε τόσο από την πλευρά της οθωμανικής εξουσίας όσο και των άλλων μεγάλων ορθόδοξων δυνάμεων.¹¹

5. Το Πατριαρχείο ως προέκταση του εθνικού κέντρου

Ο θάνατος του Ιωακείμ Γ' σηματοδοτεί την έναρξη της τέταρτης και τελευταίας φάσης της ιστορικής περιόδου που εξετάζουμε. Διάδοχός του, όπως προαναφέραμε ήταν ο μεγάλος του αντίπαλος, ο [μητροπολίτης Χαλκηδόνος](#) Γερμανός (κατά κόσμον Γεώργιος Καβακόπουλος), που ανήλθε στον πατριαρχικό θρόνο ως Γερμανός Ε'. Η εκλογή του έγινε στις 28 Ιανουαρίου 1913 και η πατριαρχία του διήρκεσε μέχρι τις 12 Οκτωβρίου 1918. Ο Γερμανός δηλαδή πατριάρχευσε στα πιο κρίσιμα χρόνια για τη μοίρα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, από τους Βαλκανικούς πολέμους μέχρι και τη λήξη του Α' Παγκόσμιου πολέμου, που βρήκε την αυτοκρατορία ηττημένη στο πλευρό των Κεντρικών Αυτοκρατοριών. Εάν ο Ιωακείμ Γ' έχαιρε της πολιτικής υποστήριξης της οικογένειας Ζαρίφη, ο Γερμανός έχαιρε αντίστοιχα της υποστήριξης της οικογένειας Στεφάνοβικ. Ο ίδιος μάλιστα είχε πείσει τον Παύλο Στεφάνοβικ να αναλάβει την εξολοκλήρου ανοικοδόμηση του κτηρίου της [Θεολογικής Σχολής της Χάλκης](#) (1896).

Ο Γερμανός εξελέγη πατριάρχης στην ηλικία των 73 ετών. Από την πατριαρχική εκλογή του 1887 το όνομά του διαγραφόταν διαρκώς από τους εκλογικούς καταλόγους που έστειλε το Πατριαρχείο στην Πύλη (σύμφωνα με τα οριζόμενα στο κείμενο των Γενικών Κανονισμών), πιθανόν επειδή ακριβώς ως ηγέτης της αντιωακειακής μερίδας θεωρούνταν πιο κοντά στις επιλογές της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής. Κατά τη διάρκεια της πατριαρχίας του πολιτεύθηκε εναντίον του πνεύματος και του γράμματος των Γενικών Κανονισμών,¹² η Ιερά Σύνοδος καταδίκασε την αίρεση των ονοματολατρών μεταξύ των Ρώσων μοναχών στο Αγιον Όρος (1913), αλλά και αναγνωρίστηκε η επανίδρυση του Πατριαρχείου Μόσχας (1917).

Οι Βαλκανικοί πόλεμοι (1912-1913) πυροδότησαν την έναρξη μιας σειράς από μετακινήσεις και ανταλλαγές των πληθυσμών στα Βαλκάνια. Το μεγαλύτερο λοιπόν πολιτικό πρόβλημα που κλήθηκε να αντιμετωπίσει ο Γερμανός ήταν το ζήτημα της [αναγκαστικής μετακίνησης πληθυσμών](#) που επέβαλε η στρατηγική εκκένωσης των παραλιών της δυτικής Μικράς Ασίας από τους ελληνικούς και αρμενικούς πληθυσμούς. Ο πατριάρχης Γερμανός Ε', γέρος και ασθενής, δεν μπόρεσε να αντισταθεί στις βασικές κατευθύνσεις της νεοτουρκικής πολιτικής. Έγιναν διαβήματα του Πατριαρχείου προς την Υψηλή Πύλη, χωρίς όμως απτά αποτελέσματα, ενώ ο Γερμανός είχε προστρέξει προς το ελληνικό κράτος για να προβεί σε διάβημα (αναποτελεσματικό επίσης) προς την Πύλη με τη διαμεσολάβηση της Γερμανίας (προφανώς στηριζόμενος στις καλές σχέσεις του βασιλιά Κωνσταντίνου Α' με το γερμανικό παράγοντα). Η εξέλιξη όμως του πολέμου και η αποχώρηση των πρεσβευτών της Αντάντ από την Κωνσταντινούπολη δυσκόλεψαν ακόμη περισσότερο τη δυνατότητα διπλωματικών ελιγμών του Πατριαρχείου. Η αναποτελεσματικότητα της πολιτικής του πατριάρχη προκάλεσε την αντίδραση της πλειονότητας των μελών της Ιεράς Συνόδου και του Μεικτού Συμβουλίου. Ο Γερμανός σε μια κίνηση απελπισίας έπασε 6 συνοδικούς αρχιερείς και τους αντικατέστησε με άλλους. Και η αλλαγή αυτή όμως στη σύνθεση της Ιεράς Συνόδου δεν είχε κάποιο πρακτικό αποτέλεσμα: ο πατριάρχης ήρθε αντιμέτωπος με ένα συνασπισμό τόσο γόνων νεοφαναριώτικων οικογενειών (όπως π.χ. ο Στέφανος [Καραθεοδωρής](#)) και εθνικιστών αρχιερέων (όπως ο Αΐνου Ιωακείμ, ο Αμασειάς Γερμανός Καραβαγγέλης και ο Σμύρνης Χρυσόστομος

Καλαφάτης).

Το προσφυγικό πρόβλημα ήταν αυτό που αποτέλεσε το κοινωνικό υπόβαθρο αυτής της πολιτικής αντίδρασης. Έτσι, όταν το μέλλον της αυτοκρατορίας ήταν πλέον προδιαγεγραμμένο, η αντιπολίτευση εναντίον του έλαβε εκρηκτικές διαστάσεις με συνέπεια να αναγκαστεί να υποβάλει την παραίτησή του στις 12 Οκτωβρίου του 1918, όπως προαναφέραμε. Είναι χαρακτηριστικό ότι τον ίδιο μήνα ο μητροπολίτης Αίνου Ιωακείμ, ο οποίος συσπείρωσε την αντιπολίτευση των συνοδικών αρχιερέων και των μελών του Μεικτού Συμβουλίου εναντίον του Γερμανού, ήταν αυτός που τέθηκε επικεφαλής της «Πατριαρχικής Κεντρικής Επιτροπής υπέρ των μετατοπισθέντων ελληνικών πληθυσμών».

Η παραίτηση ωστόσο του Γερμανού οδήγησε σε μια μακρά (τριετή) χηρεία του οικουμενικού θρόνου (όχι απαραίτητα και ακυβερνησία) μέχρι και την άνοδο στον πατριαρχικό θρόνο του Μελετίου Δ' το Νοέμβριο του 1921. Τη διετία που ακολούθησε την παραίτηση Γερμανού, ο τοποτηρητής του οικουμενικού θρόνου μητροπολίτης Προύσης [Δωρόθεος](#) αναδείχθηκε ισχυρή προσωπικότητα στο Πατριαρχείο. Βέβαια ο κύριος υπεύθυνος για την αναβολή της πατριαρχικής εκλογής ήταν η ελληνική κυβέρνηση, όμως η αναβολή εξηγείται κυρίως από το γεγονός ότι, σύμφωνα με την προπολεμική κατάσταση πραγμάτων που οριζόταν από το κείμενο των Γενικών Κανονισμών, η εκλογή έπρεπε να επικυρωθεί από το σουλτάνο. Τόσο το Πατριαρχείο όσο και η ελληνική κυβέρνηση θα ήθελαν να αποφύγουν ένα τέτοιο ενδεχόμενο, από τη στιγμή που ήταν σε εκκρεμότητα το ζήτημα της εδαφικής επέκτασης του ελληνικού βασιλείου εις βάρος της ηττημένης αυτοκρατορίας. Φυσικά η Αθήνα πολύ γρήγορα (Απρίλιος 1919) έκανε φανερή την πρόθεσή της να εκλέξει στη θέση του πατριάρχη το Μελέτιο Μεταξάκη, ο οποίος ήταν γνωστός για τα φιλοβενιζελικά του αισθήματα και είχε εκλεγεί στη θέση του μητροπολίτη Αθηνών το Φεβρουάριο του 1918. Από την άλλη η ίδια η Πύλη σε καθεστώς αιχμαλωσίας ουσιαστικά μετά την [κατάληψη της Κωνσταντινούπολης](#) από τα συμμαχικά στρατεύματα δεν ήταν σε θέση να επιβάλει την ισχύ των Γενικών Κανονισμών που προέβλεπαν το χρονικό διάστημα των δύο μηνών για να ολοκληρωθεί η διαδικασία της εκλογής.

Η υπογραφή της [Συνθήκης των Σεβρών](#) (28/10-8-1920) και η προκήρυξη εκλογών από το Βενιζέλο την 1η Νοεμβρίου του 1920 μετέθεσαν το ζήτημα της εκλογής πέραν του Νοεμβρίου. Η απώλεια όμως των εκλογών από το Βενιζέλο άλλαξε τους συσχετισμούς μεταξύ Αθήνας και Κωνσταντινούπολης στο ζήτημα της πατριαρχικής εκλογής. Η εμφανής πολιτική επιρροή των βενιζελικών στη δεύτερη, κυρίως μέσω της δράσης της οργάνωσης της «Άμυνας», και οι φόβοι των δύο συλλογικών σωμάτων του Οικουμενικού Πατριαρχείου ότι η νέα φιλοβασιλική κυβέρνηση στην Ελλάδα δε θα ακολουθούσε την ίδια πολιτική με την προγενέστερη βενιζελική όσον αφορά τη συνέχιση του πολέμου έφεραν τα πράγματα σε κάποιο αδιέξοδο.

Η Αθήνα προσανατολίστηκε στο να επαναφέρει στον πατριαρχικό θρόνο τον παραιτηθέντα πατριάρχη Γερμανό Ε', θέλοντας να αποφύγει το ενδεχόμενο να δει το βενιζελικό Μεταξάκη να γίνεται πατριάρχης. Με βασιλικό διάταγμα μάλιστα τον εξανάγκασε να αποχωρήσει από την Αθήνα, αν και διατήρησε την ιδιότητα του μητροπολίτη Αθηνών. Ο Μεταξάκης αναχώρησε το επόμενο διάστημα στην Αμερική (για δεύτερη φορά στη θυελλώδη καριέρα του), όπου εργάστηκε για τη διοργάνωση της ορθόδοξης αρχιεπισκοπής Βορείου και Νοτίου Αμερικής, ενώ ίδρυσε τον Οκτώβριο του 1921 το σεμινάριο του Αγίου Αθανασίου. Εν τω μεταξύ ο θάνατος του Γερμανού Ε', το Δεκέμβριο του 1920, και η απόφαση της κυβέρνησης Δημητρίου Γούναρη για συνέχιση του πολέμου (Μάρτιος 1921) έδωσαν κάποιες προοπτικές για συμβιβασμό μεταξύ Αθήνας και Κωνσταντινούπολης. Ο ξαφνικός θάνατος όμως του τοποτηρητή Δωροθέου στις 6 Μαρτίου στο Λονδίνο έδωσε την αφορμή για

παράταση της κατάστασης χηρείας του οικουμενικού θρόνου για άλλους 9 περίπου μήνες. Η σορός του Δωροθέου μεταφέρθηκε και αποτέθηκε στο [νεκροταφείο](#) του Μπαλουκλί στην Κωνσταντινούπολη, ανοίγοντας το δρόμο στην εκλογή νέου πατριάρχη. Η εκλογή όμως δεν έγινε αμέσως. Ο διάδοχός του στη θέση της τοποτηρητείας Καισαρείας [Νικόλαος](#) είναι ενδιαφέρον ότι πήρε πρωτοβουλίες ούτως ώστε οι βενιζελικοί αξιωματικοί της «Εθνικής Άμυνας» να τεθούν υπό τον έλεγχο της φιλοβασιλικής πλέον ελληνικής κυβέρνησης – γεγονός που προκάλεσε τις αντιδράσεις του βρετανικού παράγοντα.

Εν τω μεταξύ η ιεραρχία του οικουμενικού θρόνου έλαβε την άδεια από την κυβέρνηση Γούναρη και συγκάλεσε συνέδριο από 40 αρχιερείς στην Αδριανούπολη. Στις 29 Μαΐου 1921 η σύνοδος αυτή των αρχιερέων συνέταξε υπόμνημα προς το νέο τοποτηρητή με δύο βασικά σημεία: την αναβολή της πατριαρχικής εκλογής και το αίτημα για συμμετοχή στην εκλογή, όποτε αυτή γίνει, του συνόλου της ιεραρχίας αλλά και των λαϊκών αντιπροσώπων από όλες τις επαρχίες του οικουμενικού θρόνου. Ουσιαστικά ήταν μια έμμεση αποδοχή της πολιτικής γραμμής παράτασης της τοποτηρητείας από τη φιλοβασιλική κυβέρνηση από τη στιγμή που η επιλογή της να επαναφέρει το Γερμανό Ε' δεν μπορούσε να εκπληρωθεί.

Τελικά τα δύο σώματα του Πατριαρχείου συνεδρίασαν την 1η Οκτωβρίου 1921 και αποφάσισαν να προβούν στην εκλογή πατριάρχη. Όταν όμως στις 25 Νοεμβρίου άρχισε να συνεδριάζει η λεγόμενη εκλογική συνέλευση η πλειονότητα των μελών της Ιεράς Συνόδου¹³ απείχε της διαδικασίας με επιχείρημα τη μη ικανή συμμετοχή αρχιερέων στη συνέλευση.¹⁴ Στην πραγματικότητα η πλειονότητα της Ιεράς Συνόδου συνέπλεε με το φιλοβασιλικό πλέον εθνικό κέντρο θέλοντας να αποφύγει την εκλογή Μεταξάκη, η μειονότητα όμως και η παρουσία Αμνιτών αξιωματικών στο Πατριαρχείο οδηγούσαν τα πράγματα προς την αντίθετη κατεύθυνση. Η εκλογική συνέλευση προχώρησε τελικά στη συγκρότηση του τριπροσώπου από τους Καισαρείας Νικόλαο, Αθηνών Μελετίου και Αμασείας Γερμανό. Στην τελική ψηφοφορία Οικουμενικός Πατριάρχης αναδείχθηκε ο Μελέτιος Μεταξάκης ως Μελέτιος Δ' με πλειοψηφία 16 ψήφων, ενώ οι άλλοι δύο υποψήφιοι πήραν από μία ψήφο. Για πρώτη φορά ένας μητροπολίτης Αθηνών καταλάμβανε τον πατριαρχικό θρόνο της Κωνσταντινούπολης: η [Μεγάλη Ιδέα](#) επικρατούσε στο Πατριαρχείο την ίδια στιγμή που επέκειτο η πολιτική της συντριβή στα πεδία των μαχών.

Εν τω μεταξύ οι επτά συνοδικοί έχοντας την υποστήριξη της Αθήνας συγκάλεσαν σύσκεψη της ιεραρχίας στη Θεσσαλονίκη, στις 16-22 Δεκεμβρίου 1921, η οποία αποφάσισε να μην αναγνωρίσει τα γενόμενα στην εκλογική συνέλευση της Κωνσταντινούπολης ως αντικανονικά, ενώ απέστειλε τηλεγράφημα στο Μεταξάκη με εντολή να παραμείνει στην Αμερική.

Ο Μεταξάκης όμως ήρθε τελικά στην Κωνσταντινούπολη στις 24 Ιανουαρίου 1922, οπότε και έγινε η ανακήρυξή του σε Οικουμενικό Πατριάρχη. Η εκλογή του Μεταξάκη όμως προκάλεσε την αντίδραση της Κυβέρνησης της Κωνσταντινούπολης, την οποία θεώρησε παράνομη από τη στιγμή που ο Μελέτιος δεν είχε την οθωμανική υπηκοότητα. Ωστόσο την ίδια στάση απόρριψης έναντι του Μελετίου κράτησε και η (φιλομοναρχική) κυβέρνηση των Αθηνών για ευνόητους λόγους. Ο Μελέτιος στηρίχθηκε από τους βενιζελικούς της «Εθνικής Άμυνας» και αποτέλεσε μόνιμη πηγή προβλημάτων για το κωνσταντινικό καθεστώς. Η επιρροή της κυβέρνησης των Αθηνών σε επτά μέλη της Συνόδου της Κωνσταντινούπολης (την πλειονότητα δηλαδή, εφόσον το σώμα των ιεραρχών ήταν δωδεκαμελές), τα οποία αμφισβήτησαν την κανονικότητα της εκλογής, όξυναν ακόμη περισσότερο την αντιπαράθεση. Η Σύνοδος μάλιστα της Εκκλησίας της Ελλάδος (22-29 Δεκεμβρίου 1921) προχώρησε σε καθαίρεση του Μελετίου «από του υψηλού της

αρχιερωσύνης αξιώματος», λόγω φυσικά της αντικανονικότητας της εκλογής αλλά και εξαιτίας της δράσης του στην Αμερική, όπου και κατέφυγε αμέσως μετά την έκπτωσή του από τη θέση του αρχιεπισκόπου, με στόχο υποτίθεται να αναδιοργανώσει την εκεί Ορθόδοξη Εκκλησία. Η κυβέρνηση επικύρωσε την απόφαση της Συνόδου με το βασιλικό διάταγμα της 25ης Ιανουαρίου 1922. Η απόφαση αυτή, της οποίας την αντικανονικότητα επικαλέστηκε το Πατριαρχείο, αποτελούσε ασφαλώς την απάντηση του βασιλιά Κωνσταντίνου στην «απειθαρχία» που επέδειξαν οι πρωταγωνιστές της εκλογής Μεταξάκη στην Κωνσταντινούπολη.

Σε απάντηση της κίνησης αυτής η Ιερά Σύνοδος του Οικουμενικού Πατριαρχείου έλαβε απόφαση (1 Μαρτίου 1922) που ανέτρεπε παλιότερη απόφασή της (του 1908 επί πατριαρχίας Ιωακείμ Γ'), με την οποία έθετε τις ορθόδοξες αρχιεπισκοπές και μητροπόλεις της Ευρώπης και της Αμερικής υπό τη δικαιοδοσία της Ελλαδικής Αυτοκέφαλής Εκκλησίας. Με την απόφαση αυτή ο έλεγχος των εκκλησιαστικών αυτών εδρών επανερχόταν στο Οικουμενικό Πατριαρχείο. Φυσικά μόνο ένα είδος τραγικής ειρωνείας μπορεί να δικαιολογήσει την ανατροπή μιας «εθνοκεντρικής» απόφασης ενός παραδοσιακού «οικουμενιστή» Πατριάρχη, όπως ο Ιωακείμ Γ', από ένα δηλωμένο εθνικιστή, όπως ο Μελέτιος. Η σφοδρότητα όμως της σύγκρουσης φιλομοναρχικών και βενιζελικών στην πραγματικότητα διέλυε τον οικουμενισμό, όπως αυτός εμπεδώθηκε ως κυρίαρχη ιδεολογία του Πατριαρχείου Κωνσταντινούπολεως ήδη από το 19ο αιώνα, προωθώντας ένα μοντέλο εθνικοποίησης της Εκκλησίας, που ήταν συμβατό με τα μεγαλοϊδεατικά οράματα του 20ού αιώνα. Ο οικουμενισμός, όπως αυτός εκπροσωπήθηκε από κύκλους ιεραρχών και γύρω από τις σημαντικές προσωπικότητες πατριαρχών όπως ο Γρηγόριος ΣΤ', ο Ιωακείμ Β' και ο Ιωακείμ Γ', υπήρξε μια προσπάθεια εγκόλπωσης και άμβλυσης των βασικών εθνοκεντρικών επιχειρημάτων, μέσα στο πλαίσιο της ηγεμονικής ιδεολογίας του οθωμανισμού (και αργότερα του πανισλαμισμού). Η τριετία 1919-1922 έδειξε ότι σε μεγάλο μέρος η ασυμβατότητά του με τις πολιτικές επέκτασης του νεοελληνικού κράτους ήταν ευθέως ανάλογη με την αδυναμία του να αναπαραγάγει τον ηγεμονικό αυτό λόγο, παρά μόνο αν ταυτιζόταν σε κάποιο βαθμό με μια εκδοχή του νεοελληνικού εθνικισμού. Η συμμαχία των επτά συνοδικών, κληρονόμων αυτού του «οικουμενικού πνεύματος» του 19ου αιώνα, με τους κωνσταντινικούς της «Παλαιάς Ελλάδας» έδειχνε τα όρια της υπεράσπισης του αυτοκρατορικού παρελθόντος.

Η πορεία των πραγμάτων με τη Μικρασιατική Καταστροφή το καλοκαίρι του 1922 ήταν προδιαγεγραμμένη: στην πραγματικότητα είχε σημάνει την κατάρρευση της Μεγάλης Ιδέας είτε στη βενιζελική είτε στη βασιλική της εκδοχή. Η δυσπιστία του εθνικού κέντρου προς την εθναρχούσα εκκλησία της Κωνσταντινούπολης και ο φόβος της πρώτης ότι η συνεργασία με τη δεύτερη ήταν πολύ πιθανόν να φέρει την παλινόρθωση του βενιζελισμού στο εθνικό κέντρο της Ελλάδας οδήγησαν σε αδιέξοδο τη σταθερή διάθεση της Κωνσταντινούπολης να αντιμετωπιστεί το εθνικό ζήτημα με κίνημα που θα αυτονομούσε τη Μικρά Ασία.

Στο μεταίχμιο αυτών των δύο εποχών ο Μελέτιος Δ' παρέμεινε στον πατριαρχικό θρόνο. Το κίνημα του Πλαστήρα στις 11/24 Σεπτεμβρίου 1922, η απώλεια της Ανατολικής Θράκης και η αντίστοιχη επικράτηση των κεμαλικών στην Τουρκία δεν οδήγησαν στην άμεση αποπομπή του από τον πατριαρχικό θρόνο. Και ο βασικός λόγος ήταν ότι είχε τεθεί υπό την προστασία των συμμαχικών δυνάμεων, και κυρίως της αγγλικής πρεσβείας. Η ανάγκη εξάλλου να υφίσταται αναγνωρισμένος Οικουμενικός Πατριάρχης τη χρονική στιγμή που θα διεξάγονταν οι διαπραγματεύσεις μεταξύ των δύο εθνικών κρατών (στην περίπτωση μας αυτές που θα οδηγήσουν στην υπογραφή της Συνθήκης της Λωζάννης) οδήγησε την Ιερά Σύνοδο να αναγνωρίσει το Μελέτιο ως πατριάρχη. Ωστόσο ήταν φυσικό από την πλευρά του κεμαλικού καθεστώτος ο Μελέτιος να θεωρείται από τις αιχμές του νεοελληνικού εθνικισμού, για αυτό στις διαπραγματεύσεις της Λωζάννης τέθηκε ζήτημα

αποπομπής του. Μάλιστα το αίτημα τέθηκε στον Ελευθέριο Βενιζέλο από τον ίδιο τον Ισμέτ Ινονού, επικεφαλής της τουρκικής αντιπροσωπείας. Το αίτημα έγινε δεκτό από το Βενιζέλο, ο οποίος με τη σειρά του ζήτησε από τον πατριάρχη να υποβάλει την παραίτησή του. Άλλωστε η προτεραιότητα εκείνη τη στιγμή της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής ήταν να παραμείνει η έδρα του Οικουμενικού Πατριαρχείου στο [Φανάρι](#) και όχι η διάσωση των προσώπων. Πόσο μάλλον από τη στιγμή που ο Μελέτιος είχε εκφράσει την άποψή του ότι η έδρα του Πατριαρχείου θα έπρεπε να μεταφερθεί από την Κωνσταντινούπολη στο Άγιον Όρος ή ακόμα και στη Θεσσαλονίκη. Ο Πατριάρχης κατ' αυτόν θα μετατρέπóταν σε απλό αρχιεπίσκοπο, εάν το ποίμνιό του περιοριζόταν στον αριθμό των 200.000 πιστών.

Η αυξανόμενη πίεση λοιπόν από την πλευρά του Βενιζέλου οδήγησε τελικά στην επικράτηση της άποψης του ελληνικού Υπουργείου Εξωτερικών. Πράγματι ο Μελέτιος, για να διευκολύνει την ειρήνευση μεταξύ των δύο πλευρών, στις 10 Ιουλίου 1923, δεκατέσσερις μέρες πριν από από την υπογραφή της συνθήκης, αναχώρησε με την άδεια των δύο σωμάτων του Πατριαρχείου, από την Κωνσταντινούπολη στο Άγιον Όρος. Από εκεί, μετά την υπογραφή της συνθήκης, έστειλε την παραίτησή του από τη θέση του Οικουμενικού Πατριάρχη στις 20 Σεπτεμβρίου 1923. Η κατάρρευση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και η ταυτόχρονη συρρίκνωση του ελληνισμού στο «εθνικό κέντρο» είχαν οδηγήσει σε μια νέα εποχή και το θεσμό του Οικουμενικού Πατριαρχείου.

1. Στους Γέροντες περιλαμβάνονταν οι μητροπολίτες των πλησιόχωρων στην Κωνσταντινούπολη μητροπόλεων, δηλαδή αυτών που είχαν τη δυνατότητα μόνιμης παραμονής στην οθωμανική πρωτεύουσα. Αυτοί ήταν καταρχάς οι μητροπολίτες Ηρακλείας, Κυζίκου, Νικομηδείας, Νικαίας και Χαλκηδόνος. Αργότερα στον πυρήνα αυτών των μητροπολιτών προστέθηκαν και οι μητροπολίτες Δέρκων, Εφέσου και Καισαρείας.
2. Είναι γνωστό ότι κομβικά σημεία στην εξέλιξή τους ήταν η έκδοση δύο αυτοκρατορικών διαταγμάτων: του Hatt-ı Şerif το 1839 και του Hatt-ı Hümayun το 1856.
3. Στην περίπτωση του πατριάρχη Γρηγορίου διατηρήθηκε η προνομιακή σχέση που είχε με την οικογένεια Αριστάρχη, αλλά κυρίως με τη ρωσική πρεσβεία. Στην περίπτωση του πατριάρχη Ανθίμου η προνομιακή του σχέση κατά την πρώτη του πατριαρχία με τους Στέφανο Βογορίδη και Αλέξανδρο Φωτιάδη αντικαταστάθηκε στη μετά τους Γενικούς Κανονισμούς περίοδο με την προνομιακή του σχέση με την οικογένεια Μουσούρου. Τέλος, η προνομιακή σχέση που αναπτύχθηκε μεταξύ του πατριάρχη Ιωακείμ και των δύο ισχυρών τραπεζιτών Γεωργίου Ζαρίφης και Χρηστάκη Ζωγράφου υποκατέστησε την αντίστοιχη σχέση προστασίας του Ιωακείμ από τον Ιωάννη Ψυχάρη (και εν μέρει με το Ν. Αριστάρχη).
4. Τα πιο σημαντικά είναι τα εξής: το σχέδιο του Ιωακείμ Β΄ το 1861, η συγκρότηση Μεικτής Επιτροπής το 1864 επί πατριαρχίας Σωφρονίου Γ΄, καθώς και τα δύο σχέδια του φιλορόσου πατριάρχη Γρηγορίου ΣΤ΄ το 1868 και 1869, όταν και εισάγεται προς χρήση ο όρος *εξαρχία*, ο οποίος υποδήλωνε υπαγωγή στην πνευματική δικαιοδοσία του Πατριαρχείου.
5. Ο Ζαρίφης και ο Ζωγράφος εν τω μεταξύ είχαν κυριαρχήσει και σε κοινωνικό επίπεδο με τη δυναμική είσοδό τους στη δημιουργία συλλόγων, όπως ο Θρακικός και Ηπειρωτικός, που αμφισβητούσαν στην πραγματικότητα την ιδεολογική ηγεμονία και τον κεντρικό καθοδηγητικό ρόλο του Φιλολογικού Συλλόγου Κωνσταντινούπολεως.
6. Ο Γεώργιος Ζαρίφης, πολιτικός προστάτης και του πνευματικού μέντορά του Ιωακείμ Β΄, ήταν ουσιαστικά υπεύθυνος για την ανάδειξή του σε πατριάρχη το 1878, ενώ ο γιος του Λεωνίδα υποστήριζε την επανεκλογή του το 1901.
7. Έστω και εάν το 1901 η πτώση του πατριάρχη Κωνσταντίνου Ε΄ κατά τη διάρκεια της Μεγάλης Εβδομάδας χρεώθηκε σε ανορθόδοξους πολιτικούς χειρισμούς από πλευράς Ιωακείμ.
8. Ο Γερμανός Καραβαγγέλης στάλθηκε στη μητρόπολη Καστοριάς το 1900 πριν από την άνοδο του Ιωακείμ Γ΄ στη θέση του πατριάρχη.

9. Ο Χρυσόστομος Καλαφάτης διατέλεσε μητροπολίτης Δράμας (1902-1910) και μετέπειτα Σμύρνης (1910-1922).
10. Αφορά την κίνηση των 8 συνοδικών το 1904 εξαιτίας του χειρισμού από τον Ιωακείμ του θέματος που προέκυψε από τον τρόπο εκλογής των μητροπολιτών Βοσνίας-Ερζεγοβίνης.
11. Βλ. Παράθεμα.
12. Όπως, για παράδειγμα, τη σύγκληση της Ιεράς Συνόδου αριστίνδην και όχι με βάση τον κατάλογο των μητροπόλεων που προέβλεπαν οι Κανονισμοί.
13. Οι μητροπολίτες Κυζίκου Κωνσταντίνος, ο Πισιδίας Γεράσιμος, ο Αίνου Ιωακείμ, ο Βιζύης Ανθιμος, ο Σηλυβρίας Ευγένιος, ο Τυρολόης Χρυσόστομος και ο Δαρδανελίων Ειρηναίος.
14. Πράγματι εκ συνόλου 68 αρχιερέων που είχαν δικαίωμα να συμμετάσχουν παρίσταντο μόνο 13, ενώ άλλοι 5 απέστειλαν την νήφο τους, αναθέτοντας τη χρήση της στους παριστάμενους μητροπολίτες.

Βιβλιογραφία :

	Αναγνωστοπούλου Σ., <i>Μικρά Ασία, 19ος αι.-1919. Οι Ελληνορθόδοξες Κοινότητες. Από το Μιλλέτ των Ρωμιών στο Ελληνικό Έθνος</i> , Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1997
	Εξερτζόγλου Χ., <i>Εθνική Ταυτότητα στην Κωνσταντινούπολη τον 19ο αι. Ο Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινούπολεως 1861-1912</i> , Αθήνα 1996
	Κονόρτας Π., <i>Οθωμανικές Θεωρήσεις για το Οικουμενικό Πατριαρχείο. Βεράτια για τους προκαθήμενους της Μεγάλης Εκκλησίας (17ος-αρχές 20ού αιώνα)</i> , Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1998
	Augustinos G., <i>The Greeks of Asia Minor. Confession, Community, and Ethnicity in the Nineteenth Century</i> , Kent, Ohio – London 1992
	Braude, B. – Lewis, B. (επιμ.), <i>Christians and Jews in the Ottoman Empire, 1-2</i> , London 1982
	Μαυρόπουλος Δ., <i>Πατριαρχικά Σελίδες. Το Οικουμενικόν Πατριαρχείον από 1878-1949</i> , Αθήνα 1960
	Σταυρίδης Β., <i>Οι Οικουμενικοί Πατριάρχαι. 1860-σήμερα, Α: Ιστορία</i> , Θεσσαλονίκη 1977
	Alexandris A., <i>The Greek Minority in Istanbul and Greek-Turkish Relations, 1918-1974</i> , Center for Asia Minor Studies, Athens 1983
	Σταματόπουλος Δ., <i>Μεταρρύθμιση και εκκοσμίκευση. Προς μία ανασύνθεση της ιστορίας του Οικουμενικού Πατριαρχείου τον 19ο αιώνα</i> , Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2003
	Γεδεών Μ., <i>Μνεία των προ εμού. 1800-1863-1913</i> , Αθήνα 1932
	Γεδεών Μ., <i>Αποσημειώματα χρονογράφου, 1800-1913</i> , Αθήνα 1932
	Davison R., <i>Reform in the Ottoman Empire, 1856-1876</i> , Princeton 1963
	Σκοπετέα Έ., <i>Το «Πρότυπο Βασίλειο» και η Μεγάλη Ιδέα. Όψεις του εθνικού προβλήματος στην Ελλάδα (1830-1880)</i> , Αθήνα 1988

	Eryilmaz B. , <i>Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi</i> , İstanbul 1996
	Γεδεών Μ. , <i>Ιστορία των του Χριστού πενήτων</i> , Αθήνα 1939
	Aghnides T. , <i>The Ecumenical Patriarchate of Constantinople in the light of the Treaty of Laussane</i> , New York 1964
	Ανεστίδης Θ. , <i>Η εθναρχική παράδοση της Μεγάλης Εκκλησίας και ο Μανουήλ Γεδεών</i> , Αθήνα 1993, (ανέκδοτη διδακτορική διατριβή)
	Macar E., Benlisoy Y. , <i>Fener Patrikhanesi</i> , Ankara 1996
	Bozkurt G. , <i>Alman-İngiliz Belgerinin ve siyasî gelişmelerin isiği altında: Gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının hukukî durumu (1839-1914)</i> , Ankara 1989
	Fraze C. , <i>Ορθόδοξος Εκκλησία και Ελληνική Ανεξαρτησία</i> , Αθήνα 1987
	Inalcik H. , <i>Tanzimat ve Bulgar Meselesi</i> , Ankara 1943
	Καρδαράς Χ. , <i>Το Οικουμενικό Πατριαρχείο και ο Αλύτρωτος Ελληνισμός της Μακεδονίας και της Ηπείρου, μετά το συνέδριο του Βερολίνου</i> , Αθήνα 1996
	Kiril, Patriarch Bâlgarski, Graf N.P. Ignatiev i bâlgarskijat cârkoven vâpros. Isledvanija i dokumenti , Sofia 1958
	Kitromilides P. , <i>Enlightenment, Nationalism, Orthodoxy. Studies in the culture and political thought of south-eastern Europe</i> , Aldershot, Hampshire 1994
	Κονιδάρης Γ. , <i>Η άρσις του Βουλγαρικού Σχίσματος 1930-35 και 1945. Συμβολήν εις την σύγχρονον εκκλησιαστικήν ιστορίαν</i> , Αθήνα 1971
	Markova Z.K. , <i>Bâlgarskoto carkovno-naciolno dvizenie do Krimskata vojna</i> , Sofia 1976
	Markova Z.K. , <i>Bâlgarskata Ekzarhija. 1870-1879</i> , Sofia 1989
	Ματάλας Π. , <i>Έθνος και Ορθοδοξία. Από το «ελλαδικό» στο βουλγαρικό σχίσμα</i> , Αθήνα 2002
	Meininger T.A. , <i>Ignatiev and the establishment of the Bulgarian Exarchate. 1864-1872</i> , 1970 Wisconsin
	Μεταλληνός Γ. , <i>Ελλαδικού αυτοκεφάλου παραλειπόμενα</i> , Αθήνα 1989
	Νανάκης Α. , <i>Η χηρεία του Οικουμενικού θρόνου και η εκλογή του Μελετίου Μεταξάκη. 1918-1922</i> , Αθήνα 1991
	Ortayli I. , <i>İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı</i> , Istanbul 1987
	Ortayli I. , <i>Studies on Ottoman Transformation</i> , Istanbul 1994
	Παπαδόπουλος Χ. , <i>Η Εκκλησία της Βουλγαρίας. 865-1938</i> , Αθήνα 1957
	Papadopoulos C. , <i>Les privileges du Patriarcat Oecoumenique dans l'Empire Ottoman</i> , Paris 1924
	Petrovich M.B. , <i>The emergence of Russian Pan Slavism. 1856-1870</i> , London – New York 1956

	Sokolov I. , <i>Konstantinopolskaja cerkov v 19veka. Oput istoriceskovo izsledovanija</i> , St. Petersburg 1904
	Σταματόπουλος Δ. , "Ο Μανουήλ Γεδεών και η επαναδιοργάνωση του οικουμενιστικού μοντέλου", <i>Μνήμη Άλκη Αγγέλου. Τα άφθονα σχήματα του παρελθόντος: ζητήσεις της πολιτισμικής ιστορίας και της θεωρίας της λογοτεχνίας, Πρακτικά Ι' Επιστημονικής Συνάντησης</i> , Θεσσαλονίκη 2004, 377-387
	Stamatoropoulos D. , "From Millets to Minorities in the 19th Century Ottoman Empire: an Ambiguous Modernization", Ellis, S.G. – Hálfadanarson, G. – Isaacs, A.K., <i>Citizenship in Historical Perspective</i> , Pisa 2006, 253-273
	Stamatoropoulos D. , "The Split of the Orthodox Millet as a Secularization process: the cleric-laic assembly of the Bulgarian nation in Istanbul (1871)", Stassinopoulou, M.A. – Zelepos, I., <i>Griechische Kultur in Südosteuropa in der Neuzeit. Beiträge zum Symposium in memoriam Gunnar Hering</i> , Wien 16-18 Dezember 2004, Byzantina et Neograeca Vindobonensis Bd. 26, 243-270
	Σταυρίδης Β. , <i>Ιστορία του Οικουμενικού Πατριαρχείου</i> , Αθήνα 1967

Δικτυογραφία :

Οικουμενικό Πατριαρχείο

<http://www.ec-patr.org/>

Γλωσσάριο :

Βουλγαρικό ζήτημα, το

Ο αγώνας των Βουλγάρων για εκκλησιαστική αυτονομία. Οι Βούλγαροι διεκδικούσαν, ήδη από την πέμπτη δεκαετία του 19ου αιώνα, τη σύσταση αυτόνομης εκκλησίας (εξαρχία), που θα διατηρούσε μόνο τυπικούς δεσμούς με το Οικουμενικό Πατριαρχείο. Η κίνηση των Βουλγάρων, που είχε κατά καιρούς την υποστήριξη της Ρωσίας, υπονόμει, όπως είναι φυσικό, τη θέση του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως και γι' αυτό συνάντησε την έντονη αντίδρασή του. Έπειτα από μακροχρόνιες διαπραγματεύσεις και αφού οι προσπάθειες συμβιβασμού απέτυχαν, η Πύλη εξέδωσε το 1870 φερμάνι με το οποίο αναγνώριζε την ύπαρξη βουλγαρικής εξαρχίας, παρότι το Πατριαρχείο στην τοπική σύνοδο του 1870 την αποκλήρωσε ως αιρετική (εθνοφυλετισμός). Όπως είναι εύλογο, ο αγώνας των Βουλγάρων για εκκλησιαστική χειραφέτηση δεν είχε κατ' ουσίαν θρησκευτικό χαρακτήρα, αλλά συνδεόταν με την ανάδυση του βουλγαρικού εθνικισμού, ενώ είχε και σαφείς πολιτικές συνδηλώσεις (βουλγαρική πολιτική ανεξαρτησία).

γεροντισμός

Σύστημα διοίκησης του Οικουμενικού Πατριαρχείου το οποίο εγκαθιδρύθηκε επί των ημερών του Πατριάρχη Σαμουήλ του Χαντζερή (1767) και στηριζόταν σε ένα είδος εκκλησιαστικής αριστοκρατίας: τους μητροπολίτες των πλησιόχωρων στην Κωνσταντινούπολη μητροπόλεων (δηλ. της Ηρακλείας, της Χαλκηδόνος, της Νικομηδείας, της Κυζίκου, της Νίκαιας, και αργότερα των Δέρκων και της Καισαρείας). Οι μητροπολίτες αυτοί αποκαλούνταν «γέροντες» και ασκούσαν τη διοίκηση του Οικουμενικού Πατριαρχείου σε συνεργασία με τον Πατριάρχη, στην πραγματικότητα όμως συχνά επιβάλλοντας την άποψή τους σε αυτόν ή έχοντας ακόμη τη δυνατότητα να προκαλέσουν την ανατροπή του. Ο γεροντισμός μπορεί να διασφάλιζε τη διοικητική ικανότητα στα ανώτερα κλιμάκια του Πατριαρχείου, αφού η μακροχρόνια παραμονή στην πρωτεύουσα καθιστούσε τους γέροντες ιδιαίτερα έμπειρους στη διαχείριση κάθε είδους κρίσεων, ταυτόχρονα όμως αποτελούσε πηγή οικονομικών και άλλων καταχρήσεων, ενώ υπονόμει την αυτονομία της θέσης του Οικουμενικού Πατριάρχη. Το σύστημα του γεροντισμού έπαψε να ισχύει μετά την ψήφιση των Γενικών ή «Εθνικών» Κανονισμών από την Εθνοσυνέλευση που συγκλήθηκε στην Κωνσταντινούπολη κατά τα έτη 1858-1860, ως συνέπεια της ανακήρυξης του αυτοκρατορικού διατάγματος του Χάτι-Χουμαγιούν του 1856 που μεταξύ άλλων πρόέβλεπε την εσωτερική αναδιοργάνωση των μιλλέτ (εθνοθρησκευτικές κοινότητες).

Μεγάλη Ιδέα, η

Η Μεγάλη Ιδέα πρωτοεμφανίστηκε ως όρος στις 14 Ιανουαρίου 1844 με την ομιλία του Ιωάννη Κωλέττη. Έκτοτε και για όλο το 19ο αιώνα θα αποτελέσει την κινητήρια ιδεολογική αναφορά του νεαρού κράτους, θέτοντας σε νέα βάση την έννοια της νεοελληνικής ταυτότητας. Το περιεχόμενο της Μεγάλης Ιδέας, που θα μπορούσε να συνοψιστεί στη φράση «εθνική ολοκλήρωση», αφορούσε την επέκταση του ελληνικού κράτους σε εδάφη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, όπου κατοικούσαν ελληνικοί πληθυσμοί, και την ανάδειξη της Ελλάδας ως μείζονος πολιτικής δύναμης στην ευρύτερη περιοχή.

μιλλέτ, το

Ο διαχωρισμός των υπηκόων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ανάλογα με το θρήσκευμα διαμόρφωσε τη βάση του συστήματος των μιλλέτ. Κάθε μιλλέτ αποτελούσε κεντρική κοινοτική οργάνωση για τα μέλη κάθε θρησκευτικής ομάδας, κυρίως των μη μουσουλμάνων, με τους δικούς του θεσμούς και λειτουργίες ως προς τη θρησκεία, την εκπαίδευση, την απονομή δικαιοσύνης και την κοινωνική συνοχή. Παρότι η διάκριση των υπηκόων ανάλογα

με το θρήσκευμα ήταν ανέκαθεν θεμελιώδης αρχή, τα μιλλέτ στην οργανωμένη θεσμικά μορφή τους ανάγονται κυρίως στα τέλη του 18ου αιώνα. Κατά το 19ο αιώνα, και κυρίως την εποχή των μεταρρυθμίσεων του Τανζιμάτ, έγιναν οι κεντρικοί θεσμοί ενσωμάτωσης των μη μουσουλμάνων υπηκόων στην Οθωμανική Αυτοκρατορία.

Προνομακό ζήτημα, το

Η αμφισβήτηση από την πλευρά της Υψηλής Πύλης «προνομίων» αυτοδιοικητικών, δικαστικών ή εκπαιδευτικών που το Πατριαρχείο ασκούσε στη μακρά περίοδο της Οθωμανοκρατίας.

φιρμάνι, το

Σουλτανικό διάταγμα το οποίο έφερε το μονόγραμμα-υπογραφή του σουλτάνου (τουγράς).

Χάτι Χουμαγιούν (Hatt-i Hümayun)

Το σημαντικότερο διάταγμα των μεταρρυθμίσεων Τανζιμάτ (1856), το οποίο επανεπιβεβαίωσε την ισονομία των Οθωμανών υπηκόων και εξήγγειλε μέτρα για την αναδιάρθρωση του θεσμού των μιλλέτ, την αναδιοργάνωση της επαρχιακής διοίκησης, τη φορολογία, την απονομή δικαιοσύνης και την προστασία της τιμής, της ζωής και της περιουσίας των υπηκόων. Κατά τα επόμενα χρόνια θεσπίστηκαν νόμοι που εξεργάστηκαν τις εξαγγελίες του διατάγματος.

Παραθέματα

Η κηδεία του Ιωακείμ Γ'

«Ο νεκρός ταριχευθείς και περιβληθείς άπασαν την αρχιερατικήν αυτού στολήν, καθήμενος επί έδρας, εξετέθη εις ευλαβές προσκύνημα των πιστών εις τον πατριαρχικόν ναόν. Η κηδεία του, μετά της μεγίστης μεγαλοπρεπειάς, ετελέσθη εις τον πατριαρχικόν ναόν την Κυριακήν 18 Νοεμβρίου 1912 και ώραν 10ην πρωινήν, προεξάρχοντος του α' τη τάξει των συνοδικών αρχιερέων Αμασείας Γερμανού [Καραβαγγέλη], συμπαραστατουμένου υπό των συνοδικών και των παρεπιδημούντων αρχιερέων. Τον επικήδειον εξεφώνησεν ο αρχιγραμματεύς Απόστολος [μετέπειτα Ρόδου, Αμασείας]. Η πομπή πεζή ωδηγήθη μέχρι της αποβάθρας Αγίας του Τζιβαλίου. Εκείθεν η κυβερνητική θαλαμηγός «Βαζιφέ» μετέφερε το σκήνος του πατριάρχου εις τα Ύψωμαθεία. Εκείθεν πάλιν η νεκρική πομπή πεζή ήλθεν εις την μονήν της Ζωοδόχου Πηγής Βαλουκλή και ο νεκρός ετέθη εις προσκύνημα μέχρι της Τετάρτης 21 Νοεμβρίου 1912, ότε και ετάφη εις τον ιδιαίτερον των πατριαρχών χώρον...».

Σταυρίδης, Β., *Οι Οικουμενικοί Πατριάρχαι 1860-σήμερον Α: Ιστορία* (Θεσσαλονίκη 1977), σελ. 226.